

Handmerken in de archieven van Rhenoy

Bij onderzoek in oude archiefstukken zoals in de archieven van Beesd en Rhenoy worden onder diverse archiefstukken soms tekens aangetroffen die meestal bestaan uit rechte horizontale, verticale en diagonale lijnen. Deze tekens werden onder andere gezet onder verklaringen, testamenten en akten van koop en verkoop, pacht en verpachting van land en dergelijke. Het betreft dan zogenaamde handmerken. Deze handmerken hadden dezelfde rechtskracht als het zetten van een handtekening onder een verklaring of een ander geschrift.

In de regel werd een handmerk op papier gezet door iemand die schrijfkunst niet machtig was. Als iemand zijn handmerk zette werd er veelal bij vermeld in wiens aanwezigheid het handmerk werd gesteld.

In de Beesdse archieven komen meer handmerken voor dan in de archieven van Rhenoy. Dit heeft te maken met het feit dat Beesd meer inwoners telde dan Rhenoy, maar bovenal dat de bewaarde archiefstukken van Beesd ouder en uitgebreider zijn dan die van Rhenoy. Zo is het oudst bewaarde archiefstuk van Beesd dat berust bij het Regionaal Archief Rivierenland een schepensignaat dat begint in 1539, terwijl het oudst bewaarde archiefstuk van Rhenoy een gerichtssignaat is van 1670 waarin echter geen handmerk voorkomt. Bovendien bevat het Rhenoyse archief meer hiaten. Handmerken werden al in de Middeleeuwen algemeen gebruikt. Na het einde van de 18^e eeuw kwamen handmerken niet meer zoveel voor omdat steeds meer mensen de schrijfkunst machtig werden. Ook vorsten maakten in het verleden gebruik van een handmerk. Een bekend voorbeeld hiervan is het handmerk van keizer Karel de Grote (748-814).

Hiernaast het handmerk (signum) van Karel de Grote. Het is gesteld onder een oorkonde uit 775. Het merk heeft als basis een recht kruis en is voorzien van de letters van de naam Karolus. Het hart van het merk stelt de letter A, O en U (V) voor. De kleine V in het midden werd geplaatst om de A te vormen. Karel zette zijn handmerk niet zelf helemaal op papier. Dat deed de betreffende schrijver. Karel

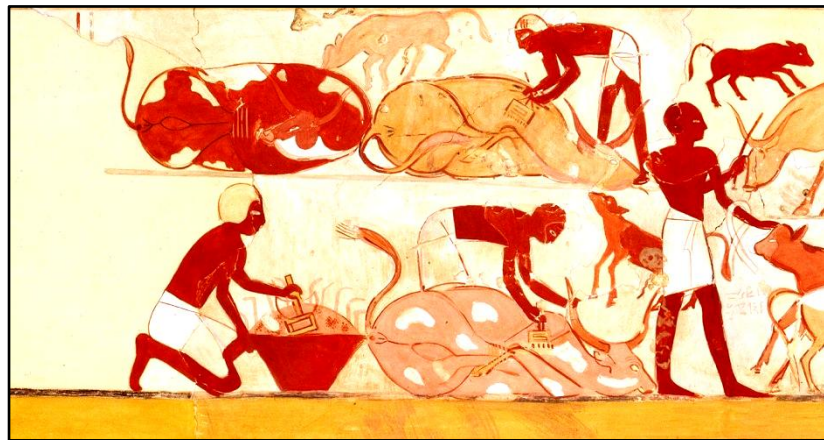
voltooidde zijn merk door de kleine V aan te brengen. *(De oorkonde berust in het Hessisches Staatsarchiv te Marburg, Duitsland)*

Handmerken waren persoonlijke tekens. Voordat handmerken gebruikt werden kende men al door de eeuwen heen persoonlijke tekens. Dat waren vooral eigendomstekens. In de Dordogne, Frankrijk, zijn in de Abri de la Madeleine onder andere harpoenen aangetroffen die dateren van ongeveer 10.000 tot 3.000 jaar v. Chr. waarop persoonlijke tekens waren aangebracht. Mogelijk waren dat eigendomstekens omdat visserswerktuigen en wapens voor de jacht onmisbaar waren in de strijd om het bestaan. Als men in een groep samenwoonde, zoals in een grot, was het van belang om eigendommen te kunnen herkennen. *(Glömda Gudstecken. Dissertatie T. Skånberg)*

In het Oude Egypte werden ook eigendomsmarken gebruikt, onder andere door met een brandmerkijzer een eigendomsmark op (rond)vee aan te brengen. Een voorbeeld hiervan is te vinden

op een muurschildering in de tombe van Nebamun, omstreeks 1375 v. Chr. De tombe stond in de omgeving van Thebe, het huidige Luxor. Nebamun was een middelbare ambtenaar, de teller en de schrijver van het graan.

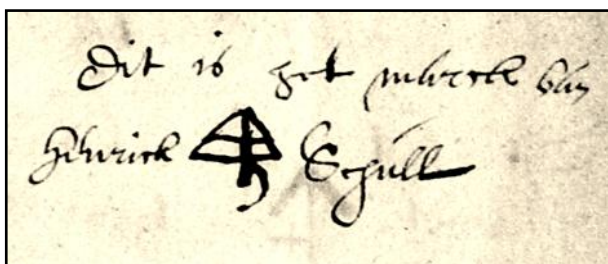
Aan de rechterzijde een gedeelte van de facsimile van de muurschildering waarop mannen vee aan het merken zijn door Charles K. Wilkinson. (Het Metropolitan Museum of Art, New York)

Een handmerk werd niet altijd gebruikt door mensen die niet konden schrijven. Soms werd het gebruik van een persoonlijk merk door de overheid verplicht gesteld. Zo verscheen er in 1560 een plakkaat waarin koning Philips II van Spanje verordonneerde dat het in Gelderland verplicht werd gesteld dat scheepvarende burgers, kooplieden, hun “eygen ende gewoonlyck merck” op hun zogenaamde tolbrief moesten zetten die zij bij het vervoer van hun goederen bij zich moesten hebben en bij een tol moesten tonen.

De magistraat van Tiel besloot in 1598 dat scheepvarende burgers van de stad eveneens een zogenaamd tolteken moesten hebben. Zij moesten dit teken op hun burgerbrief zetten en voor de magistraat zweren dat het hun persoonlijk teken was. Ook werd het teken in het ‘Register van scheepvarende burgers te Tiel’ gezet.

Een voorbeeld dat het tolteken niet alleen gebruikt werd op de burgerbrief en op de verpakking van de goederen die de kooplieden vervoerden is nu nog te zien in Tiel.

In 1605 zette de Tielse koopman Henrick Schull zijn merk in het genoemde register. In 1623 werd hij kennelijk eigenaar van een huis op de hoek van de Weerstraat en de Kleibergsestraat te Tiel. Op de sluitsteen boven de deur die in de zijgevel van het pand aanwezig is liet hij het jaartal 1623 en zijn initialen en tevens zijn merk

aanbrengen. In de regel werd een merk op een huis, ook wel huiskerk genoemd, aangebracht op de voorgevel, boven de voordeur of hoger in de gevel. Reden dat de koopman Schull zijn merk boven de zijdeur aan liet brengen kan zijn dat die deur toegang gaf tot zijn bedrijfsruimte.

Er zijn nog veel voorbeelden te geven van diverse soorten merktekens zoals merken die in oude kerken op grafzerken en tegels en in ramen aanwezig kunnen zijn, maar in het kader van de

merken in Rhenoyse archieven gaat dit te ver.

In de archiefstukken worden ook als handmerk rechte kruisjes en schuinkruisjes aangetroffen. Deze kruisjes hebben geen onderscheidend vermogen en kunnen niet aangemerkt worden als persoonlijke tekens. Wel moet opgemerkt worden dat er op een originele akte of onder een verklaring soms wel een persoonlijk merk werd gesteld, maar dat bij de inschrijving in het schepensignaat door de secretaris een kruisje werd gezet in plaats van het persoonlijke teken.

Handmerken van personen die voorkomen in de Rhenoyse archieven:

Clerck, Jan Rogessen

Oud Rechterlijk Archief Ambt Beesd en Rhenoy. Civiele procesdossiers Rhenoy. Inv.nr. 253. Johannes van Veen, weduwnaar van M. Bos, contra de erven M. Bos. Jaar 1723. Hij stelt zijn handmerk onder een verklaring van 16 april 1723 in het bovengenoemd proces.

Driel, Evertje van, vrouw van Dirck van Cooten.

Archief van de Dijkstoel te Beesd, 1552-1838 (1847). Stukken betreffende de overstroming van het Ambt van Beesd en Rhenoy in 1741. Gedeeltelijk afschriften. Inv.nr. 231. Zij stelt haar merk onder een bewijs van ontvangst.

Verschillende inwoners van Beesd en Rhenoy die ernstig te lijden hadden gehad ten gevolge van de overstroming in de winter van 1740-1741 kregen soms een melkkoe te leen. In het archief van de Dijkstoel van Beesd werden losse ongenummerde folio's aangetroffen als kopie van een bewijs van ontvangst voor de betreffende koe. De betrokkenen kregen de koeien te leen van "de Heeren Directeuren der in Hollandt gecollecteerden penningen voor de noodlijdenden in de geïnundeerde landen."

Evertje van Driel, inwonerster van Rhenoy had een "melkbeest" te leen gekregen. Het betrof een melkkoe, oud 6 jaar, met rood gemêleerde flanken en een witte schoft. Zij stelde haar merk onder het bewijs van ontvangst op 15 juni 1741.

Overigens waren er nog meerdere inwoners van Rhenoy die in moeilijke omstandigheden verkeerden ten gevolge van de watersnood.

Op 17 maart 1741 schreef P. Noijen, predikant te Gellicum en Rhenoy een brief aan J. van Zutphen, secretaris van het ambt van Beesd en Rhenoy, waarin hij 6 inwoners noemt "die in den dorpe van Rhenoi door de sware inundatie veel schade hebben geleden, verder veramt sijn en onder druk van behoeftheden noch zuchten."

Het betrof:

-De weduwe Zibil. Haar huis was weggespoeld en had niets om van te leven.

-Jacob Korsten. Hij had verscheidene kleine kinderen en had geen werk. Ook ontbrak het hem aan kleren voor hemzelf en de kinderen.

-Herman de Schutter. Hij had verscheidene kleine kinderen en leefde na de watervloed zeer gebrekkig.

De predikant merkte op dat deze personen "Rooms gesint" waren.

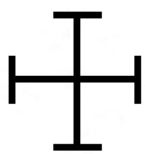
-Dirk van Koten, kleermaker. De huisgenoten, bijzondere oude mensen, moesten zo veel mogelijk gesolageerd (vertroost) worden. (Waarschijnlijk betreft het de echtgenoot van Evertje van Driel)

-Steven in de lange bogerd. Hij had veel geleden maar hij klaagde niet terwijl hij het schraal had.

- Thoon van Maren met zijn vrouw en 8 kinderen hadden het ook zwaar. Hij had geen werk om aan de kost te komen. Bovendien hadden alle kinderen "in de vloet aan de pokjens (waterpokken) geleijen."

De dominee schrijft dat het goed zou zijn om de betrokkenen enige milddadigheid aan te bieden. De gaven zouden dan ter hand gesteld kunnen worden aan de diaken Hendrik Romijn die er voor zou zorgen dat alles goed terecht zou komen.

Janssen, Derckt

Oud Rechterlijk Archief Ambt Beesd en Rhenoy. Criminele procesdossiers. Toeg.nr. 2110, procesdossier 6. De ambtman contra Herman Laekens, procureur, wonende te Culemborg. Jaar 1698.

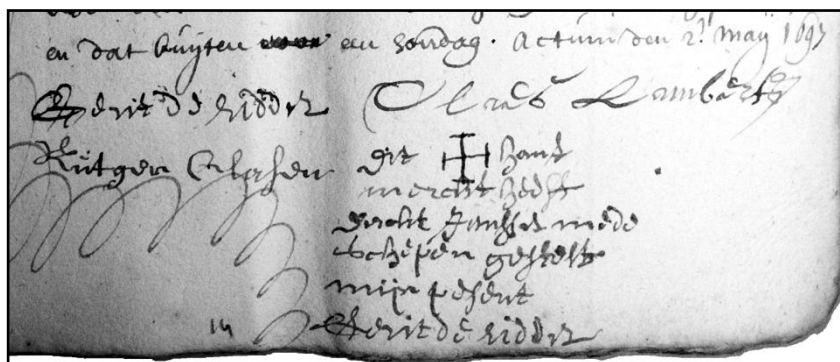
Hij stelt het handmerk als schepen van Rhenoy onder een akte van 2 mei 1697.

Op 17 maart 1697 hield de schepenbank van Rhenoy een zitting in verband met een civielrechtelijk proces tussen Wouter Toll en zijn vrouw Judich Bosch enerzijds en Jenneken Aerts, de weduwe van Floris Bosch anderzijds. De zitting werd gehouden in de gerichtskamer die ingericht was in een herberg die gelegen was aan de dijk. Bij de zitting waren aanwezig Coenraet Vosch als substituut richter, de secretaris O. Tulleken, de schepenen Rutger Clasen, Derckt Janssen, Claas Lambertsen en Gerit de Ridder en de gerechtsbode H. Schalcken.

Naast deze ambtsdragers waren als eisende partij aanwezig Wouter Toll en echtgenote Judich Bosch, bijgestaan door de Culemborgse advocaat H. de Goijer. Verder waren er Maijke Bosch en Mels Bosch en de procureur H. Laekens uit Culemborg.

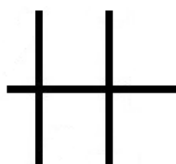
Tijdens de zitting ontstonden er problemen omdat een door De Goijer ingediende schriftuur niet genummerd was en voorzien was van zegel van 6 stuivers, dat volgens de geldende regels te weinig was. Nadat dit euvel verholpen was kon de zitting vervolgd worden. Nadat de zitting was afgelopen werd gerechtsbode naar buiten gestuurd omdat er "een seecker gekijff tusschen Maijcke en Judich Bosch, gesusteren," plaats vond. Ter plaatse verzochten Maijke en Mels Bosch aan de gerechtsbode om Laekens te arresteren echter om onduidelijke redenen. Laekens werd toch gearresteerd en de herberg ingebracht waar hij enige tijd in de keuken verbleef waarna hij de herberg weer verliet. De volgende dag diende Mels Bosch een dagement (dagvaarding) in bij het gericht van Rhenoy tegen H. Laekens.

Van de gang van zaken tijdens en na de zitting werden verschillende verklaringen opgesteld, waaronder door de schepenen die aanwezig geweest waren. Voor Laekens waren de gevolgen dat de ambtman van Beesd en Rhenoy ambtshalve een strafrechtelijke procedure tegen hem instelde.

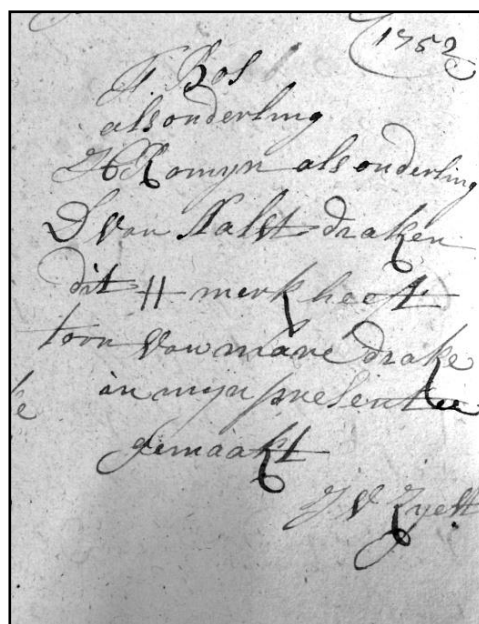
Handtekeningen en handmerk van de Rhenoyse schepenen onder hun verklaring van 2 mei 1697.

Maren, Antonie/Toon van

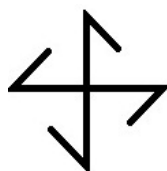
Het oud Kerkenboek van Gellicum. Toeg.nr. 0010, inv. nr. 440.
 Hij stelt zijn merk onder een acte van collatie van de kerkenraden van Gellicum en Rhenoy.

Op 11 juli 1752 kwamen de kerkenraden van de Nederduits Gereformeerde kerk van Gellicum en van Rhenoy in vergadering bijeen. Aanleiding was dat ds. P. Noijen, de predikant van de beide dorpen was overleden. Op collatie van de Hoog Welgeboren Heer A. G. van Tengenagel heer van Gellicum werd als predikant beroepen H. Duijmaar, candidatus te Zaltbommel. Met instemming van de Classis Zaltbommel werd Duijmaar als predikant voor de beide dorpen aangesteld. Voor de Rhenoyse kerkenraad ondertekenden de akte F. Bos en H. Romijn als ouderling en D. van Aalst als diaken. Toon van Maren stelde als diaken zijn merk onder akte.

Aan de rechterzijde een uitsnede van de genoemde akte.

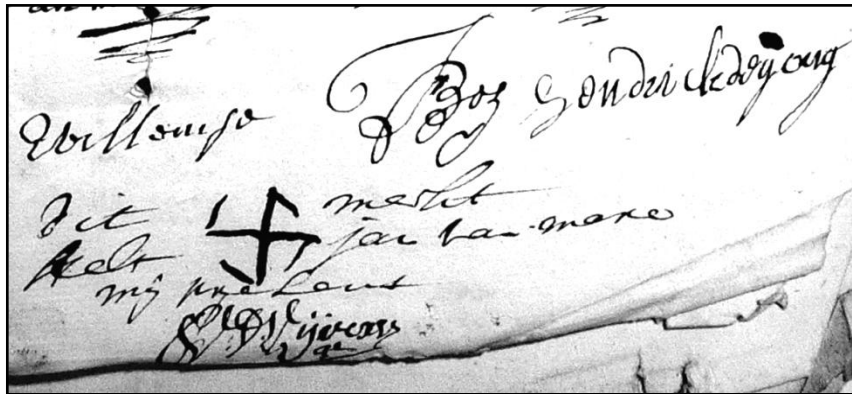
Maren, Jan van

Jan van Maren was naast schepenen ook buurmeester en maanmeester van Rhenoy. Oud Rechterlijk Archief Ambt Beesd en Rhenoy. Interrogatoria Rhenoy, 1636, 1732-1807. Inv.nr. 256.
 Hij stelt zijn handmerk als schepenen van Rhenoy op 8 april 1745 onder een verklaring die getuigen hebben afgelegd "onder scherp verhoor en onder ede."

Tevens komt zijn handmerk voor op fol. 17 en 25 van het genoemde archiefstuk. (Deze archiefstukken zijn nagenoeg niet te lezen omdat de bruine inkt ernstig verbleekt is).
 Minuten tot het Dingsignaat Beesd, 1740-1754. Inv.nr. 61.
 Hij stelt het merk als schepenen van Rhenoy onder een akte van beëdiging van Cornelis de Jongh als gesubstitueerd secretaris, land- en dijschrijver van Beesd en Rhenoy, op 15 oktober 1742. Het

betrof een gezamenlijke zitting van de schepenbanken van Beesd en van Rhenoy op het raadhuis te Beesd. Ook komt zijn merk voor Dingsignaat Beesd, 1740-1754, Inv.nr. 44, blz. 42.

Uitsnede van de akte van de beëdiging van Cornelis de Jongh op 15 oktober 1742, mede ondertekend door de Rhenoyse schepenen F. Bos, Hendrick de Jong en Claas Willemse. Jan van Maren stelde zijn merk onder de akte.

Pijl, Maria van der, weduwe van Hendrik de Jong.

X

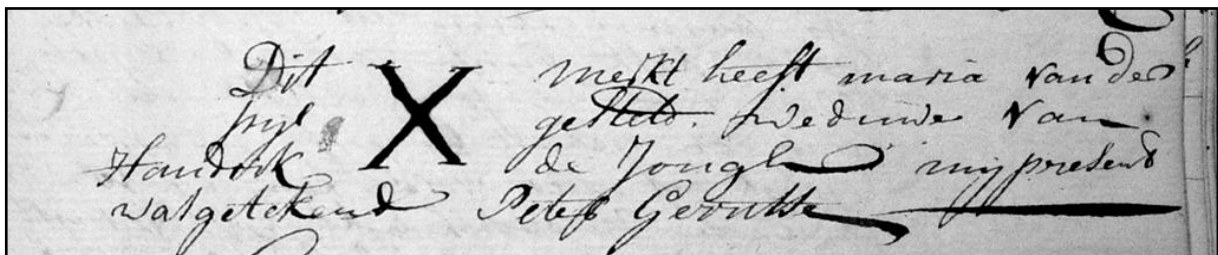
Oud Rechterlijk Archief Ambt Beesd en Rhenoy. Dingsignaat Rhenoy, 1751-1810.

Inv.nr. 249.

Zij stelt haar handmerk onder een verzoek van ...1773, aan het gericht van Rhenoy.

Bij Maria van de Pijl in huis woonde ook haar dochter Krijntje de Jong en haar schoonzoon Hijman Vermeulen met hun kinderen. Kennelijk was de verhouding tussen Maria en haar dochter en schoonzoon ernstig verstoord want in 1773 diende zij bij het gericht van Rhenoy een verzoek in ter verkrijging van een gerechtelijk bevel om haar dochter en schoonzoon met de kinderen uit haar huis of schuur te laten zetten. Het moest gebeuren op een wijze dat ongelukken zouden worden voorkomen, zodat verzoekster rustig en vredig in haar huis haar "hooge jaren mag ten ijnde brengen."

In maart 1773 besloot het gericht van Rhenoy dat het gezin Vermeulen uit huis gezet mocht worden. Bij onwilligheid om de woning te verlaten zou de sterke arm ingezet worden.

Uitsnede van het rekwest van Maria van der Pijl met haar handmerk. Dit schuinkruis is als "echt" handmerk aangemerkt omdat door de vier kleine horizontale strepen het kruis toch een onderscheidend vermogen heeft.

Swart, Pieter Arise de

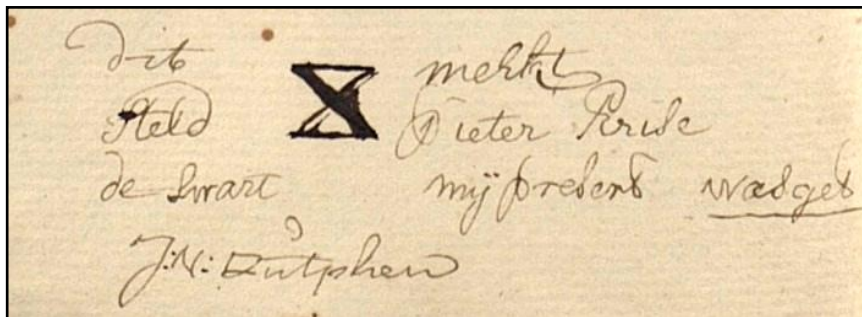

Loofsignaat Rhenoy, 1765-1799. Inv. nr. 260.

Hij stelt zijn handmerk onder een verklaring van 8 maart 1765.

Opvallend is dat J. R. Clerck in 1723 hetzelfde merk gebruikte.

In een schrijven aan de ambtman van Beesd en Rhenoy heeft Pieter Arise de Swart laten weten dat hij op 8 maart 1765 aan J. van Zutphen, secretaris van het gericht van Rhenoy, als collecteur van de Collaterale Successie, kennis heeft gegeven dat op 12 februari 1765 te Acquoy was overleden Rijk Otten van Rooden. In het gericht van Rhenoy had hij 5 hont bouwland op het "Agterland" nagelaten. De Swart had dit land geërfd en verzocht de ambtman om de waarde hiervan te laten taxeren door de schout en buurmeesters van het dorp Rhenoy zodat hij aan zijn verplichtingen kon voldoen. (Collaterale Successie was een belasting op een nalatenschap van onroerende zaken bij vererving in een zijtak van de familie).

Uitsnede van de verklaring van P. A. de Swart die zijn merk stelde in presentie van J. van Zutphen.

Verhoeff, Adriaentje

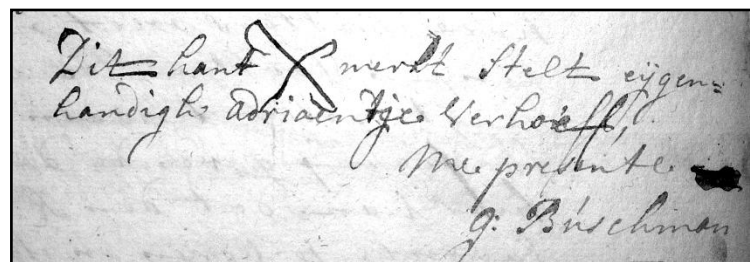

Oud Rechterlijk Archief Ambt Beesd en Rhenoy. Civiele procesdossiers Rhenoy.

Inv.nr. 253. Johannes van Veen, weduwnaar van M. Bos, contra de erven M. Bos.

Jaar 1723. Zij stelt dit merk onder een verklaring afgelegd in mei 1723 in het bovengenoemde proces waarin ook J. R. Clerck een verklaring aflegde.

Uitsnede van de verklaring met het merk van Adriaentje Verhoeff.

Het onderzoek naar de handmerken is gedaan tot en met 1795. Met het ontstaan van de Bataafse Republiek eindigde het Ancien Régime en worden nagenoeg geen "echte" handmerken meer aangetroffen.

Mei 2021.

Dick G. van Maren.